

Оксана Попівняк, викладач

*Дрогобицького державного педагогічного університету
ім. І. Я. Франка*

ПІДПРИЄМНИЦТВО В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

У статті розповідається про те, що в умовах ринкової економіки головною рушійною силою його розвитку є підприємницька діяльність. Найбільш інституційні особливості підприємницької діяльності, а разом з тим і її проблеми, виявляються у сфері малого бізнесу.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах розвитку ринкових відносин у соціально-економічному житті суспільства підприємництво відіграє роль ключового елементу, рушійної сили, спроможної істотно прискорити реформування вітчизняної економіки на ринкових засадах і забезпечити на базі цього належну соціально-економічну ефективність виробництва.

Щоб визнати суть підприємництва, необхідно звернутися до історичних джерел, оскільки воно як економічна категорія поняття багатоганне і трактувалося багатьма економічними школами.

Сам термін “підприємництво” запропонував і систематизовано проаналізував Р.Кантільйон. Перші спроби системного теоретичного осмислення підприємництва було зроблено в XVII столітті (вони пов’язані з іменами Ф. Кене і А. Сміта та Ж. Б. Сея) [2].

Р. Кантільйон розумів підприємництво як економічну функцію особливого роду і підкреслював елемент ризику, який завжди характерний для неї.

Ж.Б.Сей пов’язував підприємництво з організацією людей в межах виробничої одиниці і ставив підприємця в центр своєї теорії виробництва та розподілу.

У дослідженнях К. Маркса простежується посилення інтересу до організаційно творчих компонентів підприємництва і до умов масової безпосередньо соціальної творчості.

Імпульсом для поглиблення досліджень підприємництва слугують ідеї К. Шумпетера і Ф.фон.Хайєка, М.Вебера та їхніх послідовників. У зарубіжній літературі періоду підприємницького “буму” (70 – 80 роки) погляди на підприємництво зводились до сфери дрібного бізнесу. В результаті не тільки зарубіжні, а й вітчизняні автори, а також російські (А.Агеєв, Д.Кузін, К.Івін, В.Успенко та інші) ототожнюють підприємництво з бізнесом.

Однак поняття “підприємництво” і “бізнес” нерівнозначні, оскільки не кожний бізнесмен є

підприємцем відповідно до критерію здійснення підприємницьких функцій.

Професор Каліфорнійського університету Р.Рамелт вбачає суть підприємництва в створенні нових малих підприємств, таких, що вносять елементи нового, не дублюючи існуючих. Разом з тим, не заперечується підприємництво у великих фірмах, суть якого полягає у передископації ресурсів, розширенні конкретних позицій.

Американський теоретик управління П.Друкер розглядає суть підприємницької діяльності через призму нововведень у техніці, технології, організації та управлінні безвідносно до великих, чи малих, нових чи існуючих фірм.

Таким чином, як зазначають більшість дослідників (зокрема А.Стерлін, І.Тулій, О.Семененко), за кордоном не вдалося сформулювати визнану теорію підприємництва.

По-різному трактується сутність підприємництва у вітчизняних літературних джерелах. Так, у Законі України “Про підприємництво” останнє визначається як самостійна ініціативна, систематична на власний ризик діяльність щодо виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг і зайняття торгівлею з метою одержання прибутку. У словнику-довіднику підприємця підприємництво трактується як ініціативна господарська фінансова діяльність суб’єктів різних форм власності в рамках діючого законодавства на свій ризик і під власну фінансову та майнову відповідальність. У навчальному посібнику “Основи економічної теорії” за редакцією професора В.О.Білика і П.Г.Саблука підприємництво характеризується таким видом бізнесу, який пов’язаний з виробництвом товарів, наданням послуг, створенням у них власних коштів і взяттям на себе особливого ризику.

Окремі автори при визначенні суті підприємництва не обмежуються особливим видом діяльності. М.Єрмошенко і Є.Барсученко під підприємництвом розуміють не тільки особливий вид господарської діяльності, стиль і

тип поведінки, а й особливу функцію в економіці, справедливо розрізняючи підприємницьку діяльність.

Необхідність виділення і паралельного аналізу цих двох сторін підприємництва пояснюється тим, що перша пов'язана з визначенням ролі даного явища в економіці, а друга з практичною реалізацією функції підприємцем.

З точки зору методології, заслуговує на увагу підхід С.Каймаланова, що розглядає підприємництво як складне багаторівневе системне утворення і виділяє чотири її рівні і загальний підхід до підприємництва безвідносно до специфіки виробничих відносин пов'язаний із загально-економічною стороною ефективності виробництва, її зростанням, конкретизацію суті поняття щодо ринкової економіки "власницький рівень" щодо головної функції підприємництва в примноженні власності незалежно від її форми; господарсько-економічну творчість.

В.Яковлев визначає підприємництво як всеосяжне соціально-економічне явище, що включає вид економічної діяльності, сектор економіки, процес створення нового. Більш обґрунтовано видається у теоретичному плані позиція В.Корольова, який розглядає підприємництво як діалектичну єдність загально-економічного змісту та спеціальної соціальної форми.

Найбільш комплексне обґрунтування пропонує Л.В.Романова, яка розглядає підприємництво як складне і багатозначне, багатосистемне і багаторівневе поняття, що є сукупністю економічних, історичних, соціальних і юридичних відносин і включає категорію підприємства, його функцію у соціально-економічному житті, особливий метод господарської діяльності, підприємницьке середовище, особистість підприємця, стиль і тип його поведінки і мислення.

Розглянувши трактування різних вчених, науковців і економістів щодо терміна "підприємництво" варто погодитися з ними, проте найбільш вдало, на нашу думку, висвітливши суть підприємництва С.Ф.Покропивний, В.М.Козлов.

Вони вважали, що підприємництво – це самостійна, ініціативна, господарсько-фінансова діяльність громадян, спрямована на отримання прибутку і здійснюється від свого імені на власний ризик і під свою особисту майнову відповідальність юридичної особи підприємства.

Підприємництво, як ми бачимо, це явище історичне, тому зазнало в своєму розвитку багато змін. Саме ці зміни творила людина, на сьогоднішній день вона є головним суб'єктом в умовах ринкової економіки, саме підприємець, фізична особа-суб'єкт підприємницької діяльності

зайнята видами діяльності, що мають ринкову цінність. Фізична особа-суб'єкт підприємницької діяльності стоїть в центрі нашого дослідження, оскільки він створює малий бізнес, який виконує особливу функцію в економіці, суть якої зводиться до оновлення економічної системи, створення інноваційного середовища та стає силою що прискорює рух економіки шляхом ефективності, раціоналізації, бережливості та постійного оновлення.

За Р.Кантільоном, підприємець – це людина, яка наражатиме себе на ризик непостійних прибутків: селянин, ремісник, торговець і т.п, але не робітник і не державний чиновник з постійною заробітною платою. Ризик – головна риса економічної поведінки такого підприємця, його функція – зведення до рівноважного стану попиту і пропозиції.

Ж.Б.Сей у "Трактаті політичної економії" визначив поведінку підприємця як творчий, експериментальний, ризиковий процес, для успішного ходу якого потрібні "здоровий глузд", постійність, знання людей, вміння правильно оцінити важливість продукту, талант управління. Підприємець повинен "правильно зводити рахунки" винаходити нові прийоми виробництва, виправляти недоліки і головне ризикувати.

Німецька історична школа розглянула підприємця як сміливого новатора, який руйнує стабільні структури минулого. М.Вебер, ідеалізуючи джерела сучасного бізнесу, домінантами підприємницької поведінки визначив протестанську етику та харизматичність самого підприємця. Г.Шмоллер вважав, що прагнення людини до збагачення, яке домінує в її поведінці, необхідно обмежувати і контролювати за допомогою етичних норм з тим, щоб основні її зусилля були спрямовані на розвиток підприємництва.

В.Зомбарт у своїх працях не виділяє саме поведінки, а описує різноманіття господарської діяльності людей протягом всіх історичних епох. Тому до підприємницької діяльності він відносить пошук скарбів, лихварство, боротьбу за спадщину, азартні ігри і т.п.

В.Зомбарт стверджував, що сучасна економічна практика виникла завдяки масовій жадобі до грошей. В.Зомбарт вважав, що поведінка буржуа складається з двох частин: "підприємницького духу" (готовність до ризику, духовна свобода, генерація ідей, воля, наполегливість, вміння об'єднувати людей для сумісної роботи, переконувати клієнтів) і "бюргерського духу" (старанність, невибагливість, ощадливість та інші традиційно буржуазні чесноти).

ПІДПРИЄМНИЦТВО В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

Підприємець – це, по-перше, “завойовник”, по-друге, “організатор”, по-третє, торговець.

Шумпетер говорив, що бути підприємцем – це робити не те, що роблять інші.

Він розумів діяльність підприємця як здійснення “нових комбінацій”. Ось деякі з них:

1. Виробництво нового блага.
2. Відкриття нових способів виробництва.
3. Освоєння нових ринків збуту.
4. Освоєння нових джерел сировини.
5. Зміна структури галузі.

Відповідно до Оксфордського тлумачного словника, слово “підприємництво” походить від французького *entreprendre* – приймати рішення, робити спроби і трактується як приватна особа, яка робить зусилля для постачання на ринок товарів чи послуг з метою одержання прибутку [6].

Характеризуючи особливі риси, які були названі вище, не всі люди можуть займатися підприємницькою діяльністю, це підтверджують дослідженнями Гарвардського університету, які показали, що 1% людей обдаровані тільки творчою здатністю до підприємницької діяльності, 10% – високою і 60% помірно, 30% не проявляє підприємницьких рис.

Фундаментальна роль у функціонуванні підприємництва як особливої форми діяльності відіграє людина, точніше кажучи особистість, який притаманні особливі риси характеру.

У сучасних умовах підприємництво набуває швидких темпів розвитку, його ідейні напрямки залишаються тими ж, що в історичному аспекті, проте можливості значно розширюються з розвитком ринкових відносин. Такі фактори, як конкуренція, монополія на ринку до цього спонукають. Тому, на нашу думку, якщо характеризувати підприємництво на сучасному рівні, то найважливішою рисою варто виділити в цій діяльності новаторство, яке і є проявом ініціативної поведінки підприємця, в результаті якої він формує свою частку на ринку.

Ознайомившись з особливими рисами які притаманні підприємству за кордоном, необхідно провести невеликий і ґрунтовний аналіз генезису українського підприємництва основи якого закладені не так уже й давно. Для цього пропонуємо звернутися до праць відомих науковців А. Галченського, А. Кредісова, М. Михаліченка, В. Пилипенка, А. Філіпенка, які провели аналіз підприємництва як особливого соціального феномена.

Витоки й історичний шлях розвитку підприємництва в Україні охарактеризував Валерій Акопсен у своїй праці “Українське підприємництво – як соціальний феномен”, хоча

цілісної історичної моделі українського підприємництва, генезису та основних етапів її розвитку ще не побудовано [1].

Концепція розвитку підприємництва в нашій державі містить такі вихідні принципи: кожен підприємець має вільний вибір видів, напрямів і форм господарювання, самостійне формування програм діяльності й вибір постачальників та споживачів вироблюваної продукції, встановлення цін; розпорядження на свій розсуд одержаним прибутком, що залишається після внесення платежів, установлених законодавством; право на свій розсуд і ризик здійснювати зовнішньоекономічні зв'язки і розпоряджатися належною підприємцю частиною валютної виручки; свобода вибору найманих робітників. Вилучення у підприємця його власності і обігових фондів не допускається [7].

Нинішня нормативно-правова база загалом визначає права підприємців в Україні. Водночас усіх необхідних умов, які б стимулювали створення і зростання цієї “ділової хвилі”, вона не створює. Із збільшенням дефіциту бюджету тиск на найактивнішу частину нашої економіки постійно збільшується, що стримує розвиток цього прогресивного підприємництва або спрямовує його в “тіньове річище”.

У процесі становлення ринкових відносин в Україні (а це створення інфраструктур, приватизація власності, введення приватного підприємництва, реформування правової бази) постає проблема готовності нашого суспільства до приватного господарювання. Окрім економічних програм, відповідного правового забезпечення, потрібен ретельний аналіз психологічних, соціокультурних чинників, а саме – культурних цінностей народу, його традицій, звичок, моралі, соціальних якостей людей. Перехід до ринкової системи господарювання неможливий без глибоких соціально-психологічних змін у свідомості українського суспільства, переходу людей до нових сенсо-життєвих цінностей [9].

Українське суспільство значною мірою розшароване за своєю структурою, передусім за економічними інтересами різних соціальних груп населення. Як засвідчують дослідження, найчисленніші прихильники західного шляху розвитку, тобто суспільства вільного підприємництва (таку відповідь дали 30,5% респондентів), за економіку змішаного типу, що об'єднує капіталістичний і соціальний сектори, висловились 17,5% респондентів. Цей напрям передусім приваблює робітників великих міст, кваліфікованих працівників старших 40 років. За так званий “оновлений соціалістичний шлях” розвитку на основі різноманітних форм власності висловлюється

близько 17% опитуваних.

Слід звернути увагу на той факт, що при зниженні життєвого рівня населення дедалі більше людей схильні симпатизувати “соціалістичному шляху” розвитку, який, на думку цієї групи населення, гарантує економічну і соціальну стабільність. До цієї групи приєднуються також ті, хто виступає за особливий історичний шлях розвитку, відмінний і від капіталістичного, і від соціалістичного (11% опитаних). В обох названих групах переважають люди старшого віку, люди з низькою зарплатою, некваліфіковані працівники, а також жінки та працівники малих міст, тобто та група населення, яка дуже обережно і консервативно ставиться до змін через свій соціальний статус. Отже, очевидна поляризація суспільства на прихильників та противників суспільства вільного підприємництва. Соціологічні дослідження констатують невідповідність соціально-економічних передумов щодо створення хвилі підприємницької активності. Основні труднощі пов’язані зі зміною суспільної свідомості, подоланням у свідомості людей стереотипів так званої “соціалістичної економіки”, якою вона насправді повністю не була. Мова йде про нехтування інтересами індивіда на користь суспільних інтересів, брак конкретних відносин і т.ін. До формування “антиринкового синдрому” нашого суспільства певною мірою спричинилися своєрідність радянського способу життя, стиль поведінки радянської людини, система укладених радянським устроєм культурних цінностей. Взаємовідносини людини й економіки були орієнтовані на натуральні показники, зрівняйлівку в розподілі, нав’язливий колективізм, зовнішній контроль за поведінкою індивіда, бюрократичне адміністрування. Всі ці соціокультурні чинники створили в масовій свідомості протестне щодо ринкових орієнтацій ціннісне тло і адекватний останньому базисний тип особистості.

В особистісному плані антиринкова культура кристалізувалась у вигляді особливої системи людських якостей, загальним підґрунтям яких були брак ініціативи, підприємливості, бажання та вміння ризикувати, дефіцит індивідуально-вольового настрою. Саме тому наша людина звикла жити в системі цінностей рівності, де тягар рішень лягає не на особистість, а на соціальні інститути, на різні суспільні інстанції, яким людина передавала своє право майбутнього вибору. Людина не стільки сама вирішувала, як їй чинити, скільки дотримувалась усталених правил, отримуючи натомість певний мінімум матеріальних благ. Декілька поколінь радянських людей жили і працювали в соціально-економічних умовах, які

підлягали принципу рівності, адаптувались до них зарахунок вироблених і розвинених соціальних якостей.

Висновки. Підсумовуючи, можна говорити про певну гіпотетичну модель трансформації людської свідомості, що залежить від рівня і напрямку розвитку науки, яка досліджує ці проблеми, а також від низки соціально-економічних чинників. Без сумніву, більшість схильна сприймати ідеологію ринкової економічної системи, а саме ту ціннісну форму, де головна цінність людського життя – “матеріальний добробут”, а головна інструментальна цінність – економічна свобода.

1. Акопсен В. Українське підприємництво як соціальний феномен. // *Вища освіта України*. – 2004. – № 3. – С. 29.

2. Безтелесна Л. Підприємництво у контексті людського розвитку. // *Економіка України*. – 2003. – № 12. – С. 62 – 69.

3. Волощук С. До питання теорії підприємництва. // *Вісник ТАНГ*. – 2002. – № 6. – С. 100.

4. Горняк О.В. Напрямки та чинники розвитку сучасного підприємництва. // *Актуальні проблеми економіки*. – 2002. – № 6. – С. 35.

5. Іценко Г. Підприємництво на порозі змін. // *Урядовий кур’єр*. – 2004. – 28 лютого. – С. 6.

6. Кудінова А. В. Підприємницька поведінка, сутність та детермінанти її еволюції. // *Актуальні проблеми економіки*. – 2004. – № 1. – С. 104 – 111.

7. Мазур О.С. Оцінка сучасного стану малого підприємництва в Україні. // *Актуальні проблеми економіки*. – 2003. – № 12. – С. 80 – 89.

8. Мартинюк Л. Обґрунтування вибору конкурентних стратегій підприємствами у секторі малого бізнесу. // *Підприємництво. Господарство. Право*. – 2003. – № 12. – С. 127 – 130.

9. Нікитенко Д. В. Вплив розвитку малого підприємництва та становлення та розвиток середнього класу України. // *Актуальні проблеми економіки України*. – 2003. – № 10. – С. 119 – 127.

10. Сомкіна Т.В. Система формування суб’єкта підприємницької діяльності в умовах трансформації економіки. // *Актуальні проблеми економіки*. – 2001. – № 7 – 8. – С. 14.

11. Чорній Л. Хто і як розвиває мале підприємництво. // *Welcome*. – 2004. – № 2. – С. 29 – 32.